

УДК 343.8

РОЛЬ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Кутєпов М.Ю., к. ю. н.,
асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кутах М.А., студентка V курсу
Слідчо-криміналістичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто процес здобуття освіти засудженими як чинник їхньої успішних ресоціалізації та виправлення. Розкрито специфіку здобуття освіти в установах виконання покарань, що зумовлено обмеженнями й вимогами режиму виконання покарань. З огляду на зазначені умови, особливої актуальності набувають розроблення сучасних освітніх технологій і впровадження дистанційної форми навчання для засуджених до позбавлення волі. Наголошено, що освіта як педагогічний процес, який має високу виховну спрямованість, сприяє гуманізації кримінально-виконавчої системи.

Ключові слова: освіта, суспільні норми поведінки, моральність, виправлення та ресоціалізація засуджених, освітні програми.

В статье рассмотрен процесс получения образования осужденными как фактор их успешных ресоциализации и исправления. Раскрыта специфика получения образования в учреждениях исполнения наказаний, что обусловлено ограничениями и требованиями режима исполнения наказаний. Учитывая указанные условия, особую актуальность приобретают разработка современных образовательных технологий и внедрение дистанционной формы обучения для осужденных к лишению свободы. Отмечено, что образование как педагогический процесс, который имеет высокую воспитательную направленность, способствует гуманизации уголовно-исполнительной системы.

Ключевые слова: образование, общественные нормы поведения, моральность, исправление и ресоциализация осужденных, образовательные программы.

Kutepov M. Yu., Kutakh M. A. THE ROLE OF EDUCATION IN THE PROCESS OF RE-SOCIALIZATION OF CONVICTED PERSONS

In the article is considered the question concerning the realization of the right to education by convicted persons. The process of the education receiving is intended to successful realization and correction of the indicated persons. The author pays attention to specific of higher education receiving in penitentiary establishments, that is conditioned by limitations and requirements of the mode observance. Taking into account these factors, development of modern educational technologies and introduction of distance educating form become actual for convicted persons. It is also underlined that education as a pedagogical process assists humanizing of the criminal justice system.

Key words: education, social norms of behaviour, morality, correction and resocialization, educational programs.

Постановка проблеми. Кримінально-виконавча система сучасної України, створюючи для засуджених необхідні умови для здобуття освіти, розглядає підвищення засудженими освітнього рівня як один із основних критеріїв їхнього виправлення, соціалізації та реабілітації. Освіта дорослих засуджених є одним із важливих чинників профілактики рецидивної злочинності. Однак, незважаючи на це, в Україні доступ засуджених до програми безперервної освіти є значно обмеженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у дослідження проблем виправлення й ресоціалізації засуджених зробили такі вчені: Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, М.І. Бажанов, Ю.В. Баранов, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, А.В. Губенко, М.І. Гуцал, М.Я. Гуцуляк, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.О. Меркулова, Г.О. Радов, М.С. Рибак, В.П. Севостянов, А.Х. Степанюк, Б.М. Телефанко, В.М. Трубников, І.Б. Ускачова, С.Я. Фаренюк, С.І. Халимон, С.В. Царюк, С.Х. Шамсунов, С.М. Школа, І.С. Яковець та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд процесу здобуття освіти як чинника виправлення й ресоціалізації засуджених і впливу освіти на процес гуманізації кримінально-виконавчої системи.

Сьогодні актуальною є потреба організації соціального виховання, оскільки воно є запорукою створення умов для економічного зростання, розвитку самосвідомості громадян, турботи про підростаюче покоління. Виховний вплив має здійснювати не лише сім'я і школа, а й усі освітні та кримінально-виконавчі установи, на які покладено виправну функцію, тобто усунення виховних прогалин, що є підґрунтям кожного злочину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Високий показник рецидивної злочинності ставить під сумнів ефективність системи виконання кримінальних покарань і результативність ресоціалізуючої діяльності громадських інститутів, покликаних сприяти інтеграції колишніх засуджених до соціуму. Результати діяльності кримінально-виконавчих установ свідчать про їх низьку ефектив-

ність з виправлення та перевиховання засуджених.

Якщо мета виправлення й ресоціалізації особи не досягається, то система кримінального покарання і його виконання працює безрезультативно, а заходи виправлення засуджених малоефективні та не відповідають вимогам суспільства.

Отже, особливої актуальності набуває розроблення сучасних механізмів і засобів ресоціалізації засуджених, таких, що не лише забезпечать процес розвитку особистості засудженого, а й сприятимуть формуванню моделі поведінки, необхідної для успішної подальшої соціальної інтеграції в суспільство.

У зв'язку з цим у багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання та забезпечення його позитивного впливу на ув'язнених. Один із найкращих засобів позитивного виправного впливу на засуджених – процес навчання.

Освіта як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі – спеціально організований процес в інтересах людини, громадянина, суспільства й держави, що здійснюється в установі виконання покарань. Це нормативно врегульований, керований і контрольований активний процес навчання й виховання, спрямований на нейтралізацію негативних рис характеру та подальшу соціальну адаптацію.

Право засудженого до позбавлення волі на освіту – це гарантована державою й забезпечена нормами права можливість особи набувати позитивного досвіду, моральні якості, знання, уміння та навички, що сприятимуть її розвитку, виправленню й нормальній життєдіяльності в умовах конкретного суспільства.

Здобуття освіти засудженими – один із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. У разі виникнення труднощів із забезпеченням засуджених роботою у виправних установах здобуття освіти є альтернативою праці й має позитивний виправний вплив, а здобута під час позбавлення волі освіта значно полегшить засудженому працевлаштування після звільнення [2, с. 135–139].

Норми, що регламентують освіту ув'язнених, існують у країнах Європи й Америки, але спеціалізованого міжнародного документа, який об'єднував би норми, що стосуються організації здобуття освіти засудженими до позбавлення волі, немає.

Водночас достатня кількість міжнародних нормативних актів, які закріплюють окремі положення, що містять основи здобуття освіти. Зокрема, Європейськими пенітенціарними правилами прямо передбачено, що в кожному місці позбавлення волі розробляється і здійснюється різнобічна програма навчання, доступ до освітніх програм має бути в усіх ув'язнених.

У ст. 77 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими також наголошено на забезпеченні можливості подальшої освіти й необхідності, наскільки це можливо, пов'я-

зувати її з діючою в країні системою освіти, щоб при бажанні звільнені могли вчитися далі без утруднень.

Міжнародні стандарти в галузі освіти засуджених до позбавлення волі свідчать про її фундаментальність, визнають, що здобуття освіти належить до невід'ємних прав громадян і має високу значущість у розвитку людини та суспільства, є важливим засобом, що сприяє поверненню засудженого в суспільство [6, с. 101–107].

Процес здобуття освіти в установах виконання покарань спрямовано на те, щоб надати засудженому життєву мету, допомогти йому обрати спрямування, а також сприяти поліпшенню умов життя в установах виконання покарань.

Причини й умови вчинення кримінальних злочинів є предметом дослідження різних галузей сучасної науки. Проте статистика свідчить, що найчастіше злочини вчинюють особи з низьким освітнім рівнем, адже саме освіта формує світогляд громадян, їхні ціннісні орієнтири, розуміння та сприйняття суспільних і культурних норм поведінки, традицій.

Отже, установи виконання покарань повинні надати засудженим те, що раніше не дали сім'я й держава (основи здорового способу життя, повага до законів, середня освіта й професія). У соціальному аспекті подібна діяльність установ виконання покарань зумовлена соціальною значущістю реабілітації засуджених, а також процесу їх включення в нормальне життя суспільства.

Сучасна кримінально-виконавча наука розглядає освіту невід'ємною частиною виконання кримінальних покарань й умовою успішної реінтеграції в суспільство громадян, які скоїли злочини.

Усі засуджені мають право брати участь у культурній і загальноосвітній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток особистості. Освітній стандарт стосовно засуджених повинен охоплювати три нормативні компоненти: мінімальну кількість навчальних предметів, які має засвоїти засуджений учень; обов'язкові знання й уміння щодо кожного зі стандартів; рівень моральності (ступінь виправлення).

Акцент у таких освітніх програмах необхідно робити на формуванні особистості, розвитку її свідомості, підвищенні культурного рівня з урахуванням національних традицій і звичаїв, а також вихованні культури спілкування. Це здійснюється для виправлення засуджених, підготовки їх до самостійного життя, формування в них зразкової поведінки, сумлінного ставлення до праці та навчання, здобуття початкової професійної освіти й підготовки, підвищення освітнього й культурного рівня [5, с. 20–30].

У виправних установах сучасної України впроваджено обов'язкову початкову професійну освіту або професійну підготовку засуджених. Вони отримують можливість працювати у виправній установі під час відбування покарання, а також після звільнення з неї.

Такий підхід є актуальним у сучасних умовах, оскільки 80% засуджених або втратили професійні навички через відсутність прак-

тики під час відбування покарання, або зовсім не мали професії. Ставлення до здобуття початкової професійної освіти й професійної підготовки враховується під час визначення ступеня виправлення всіх категорій засуджених.

Засуджені, які мають довічне позбавлення волі, професійну підготовку отримують безпосередньо на виробництві. Таку категорію засуджених до загальної освіти не залучають, однак для неї створюють умови, що сприяють самоосвіті, якщо це не суперечить порядку й умовам відбування покарання.

Відповідно до ст. ст. 6, 125, 126 Кримінально-виконавчого кодексу України, одним із основних засобів досягнення мети кримінально-виконавчого процесу – виправлення й ресоціалізація засуджених – є загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. Кожна кримінально-виконавча установа має прагнути надавати всім засудженим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально широкими й відповідати індивідуальним потребам засуджених і їхнім прагненням [1].

Першочергову увагу потрібно приділяти засудженим, які не вміють читати, писати й рахувати, а також тим, хто не має базової освіти або професійної підготовки.

Освіта в установах виконання покарань має бути інтегрованою в загальнонаціональну систему освіти і професійного навчання, щоб після звільнення колишні засуджені мали можливість продовжити освіту й професійну підготовку.

Розвинені європейські країни надають можливість ув'язненим здобувати не тільки середню, а й вищу освіту. Однак у місцях відбування покарань створено умови лише для отримання загальної середньої та професійно-технічної освіти. Засуджені не мають можливості задовольнити потребу в здобутті вищої освіти в установах виконання покарань через фізичну ізоляцію від суспільства й відсутність можливості навчатися за денною, вечірньою або заочною формами навчання у вищих навчальних закладів України.

Для вирішення цього питання заклади кримінально-виконавчої системи впровадили надання освітніх послуг вищими навчальними закладами системи освіти України за дистанційною формою навчання. Між Українським центром оцінювання якості освіти й Державною кримінально-виконавчою службою України укладено угоду, де визначено принципи співробітництва на всіх етапах підготовки і проведення зовнішнього тестування засуджених та осіб, які перебувають під вартою й мають бажання вступати до вищих навчальних закладів.

Дистанційна освіта має свої особливі позитивні якості:

- забезпечує рівні з іншими громадянами можливості здобуття освіти, що повністю відповідає реалізації відповідного конституційного права;

- надає засудженим додаткову гарантію на вибір професії, що підвищує ймовірність їх працевлаштування після звільнення;

- припускає можливість займатися в зручний час, у зручному місці й режимі, що не пе-

решкоджає застосуванню основних засобів виправлення;

- відводить на вивчення дисципліни не-регламентований відрізок часу, що в умовах місць позбавлення волі набуває якісно нового значення;

- за наявності мережі Інтернет вирішує проблему забезпечення засуджених-студентів навчальними матеріалами, підручниками. Існує можливість одночасного звернення до багатьох джерел наукової інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо);

- надає можливість залучення до новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, спрямованих на підвищення освітнього рівня;

- у разі дотримання певних правил допускає спілкування через мережі зв'язку з іншими учнями й викладачами, що, з одного боку, дає їм змогу деякою мірою змінити обстановку, відчутти себе повноправними громадянами, а з іншого – усвідомити своє становище, тим самим знижуючи ймовірність учинення злочинів у майбутньому;

- під час використання телекомунікаційних технологій дає засудженим можливість здобути вищу освіту практично в будь-якій географічній точці без відвідування ВНЗ та безпосереднього контакту з викладачами;

- створює можливість продовжити навчання після звільнення.

Дистанційне навчання сприяє поліпшенню дисципліни, а прагнення до отримання знань є важливою умовою ефективності адаптації на волі. Як свідчать статистика й низка психолого-педагогічних досліджень, такий спосіб організації навчального процесу є дуже корисним і пізнавальним, з першого заняття створює сильну мотивацію до продовження навчання [3, с. 251–254].

Саме завдяки перевагам телекомунікаційної системи навчання можливе швидке вироблення в засуджених тих якостей і соціальних навичок, які будуть потрібні в нормальному житті, після звільнення з місць позбавлення волі.

Процес здобуття вищої освіти особами, які позбавлені волі, хоча й повільно, але набуває розвитку. Труднощі цього процесу передусім пов'язані не із суспільними стереотипами про «закритість» кримінально-виконавчих закладів і не з відсутністю у вищих навчальних закладів бажання навчати засуджених, а з недостатньою розробленістю правових, організаційних і науково-методичних засад щодо надання такого виду вищої освіти.

Кримінально-виконавча система України стала більш відкритою, гуманною й за параметрами наближається до європейських стандартів.

Освіта дорослих засуджених є одним із важливих чинників профілактики рецидивної злочинності. Однак, незважаючи на це, в Україні доступ засуджених до програми безперервної освіти є значно обмеженим. Серед причин такої ситуації можна назвати складне економічне становище в державі, недосконалість чинного законодавства, що не дає змоги доповнити спектр освітніх послуг програмами неформальної освіти [4, с. 182–185].

Освіта дорослих засуджених має надавати послуги формальної та неформальної освіти. Отже, засуджені отримують можливість розвивати власні здібності, удосконалювати наявні та засвоювати нові професійні й соціальні компетенції, що допоможуть соціальній адаптації в суспільстві та на ринку праці.

Трансформація освітніх програм у місцях позбавлення волі потребує розширення й поглиблення наукових досліджень у галузі безперервної освіти засуджених, використання нових освітніх підходів, методик і технік, які сприятимуть формуванню нової системи ціннісних орієнтацій усіх суб'єктів освітнього процесу.

З огляду на вищевказане, назріла потреба щодо розроблення Концепції розвитку безперервної освіти в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України на найближчу перспективу з урахуванням міжнародного досвіду.

Необхідним етапом є поглиблення підготовки персоналу органів та установ виконання покарань, посилення їхнього співробітництва з навчальними закладами, неурядовими організаціями для підтримки мотивації засуджених активно брати участь у різних освітніх програмах, формувати певні навички. Потрібно, щоб викладачі, які працюють у місцях позбавлення волі, оволодівали методами освіти дорослих.

Державна кримінально-виконавча служба України неспроможна самостійно надавати засудженим у місцях позбавлення волі широкий спектр освітніх послуг, що зумовлено низкою чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру.

У такому разі освітні функції можуть делегуватися неурядовим організаціям, волонтерам і навчальним закладам. До того ж персонал установ повинен бути головним організаційним і координаційним суб'єктом. Він має виконувати завдання щодо виявлення освітніх потреб, формування навчальних груп засуджених, створення умов для навчання [7, с. 99–100].

Вітчизняна законодавча база потребує комплексного доопрацювання шляхом унесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України й ухвалення нових нормативно-правових актів, зокрема щодо порядку забезпечення засуджених освітніми послуга-

ми з урахуванням їхніх потреб і наявної різноманітності методів і форм цієї діяльності.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, з урахуванням вищевикладеного відповідні державні та громадські інституції повинні:

- сприяти розробленню і прийняттю Концепції розвитку безперервної освіти в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України;
- розвивати спільну наукову й освітню діяльність, сприяти розвитку й упровадженню сучасних форм кооперації наукових та освітніх установ, неформальних освітніх організацій, органів та установ виконання покарань;
- використовувати інноваційні технології освіти, зокрема дистанційне навчання у вищих навчальних закладах;
- заохочувати залучення освітніх установ і громадських інституцій до процесу навчання засуджених під час відбування ними покарань;
- унести зміни до чинного законодавства з питань освіти й виконання кримінальних покарань, що спрямовані на спрощення порядку надання засудженим у місцях позбавлення волі необхідного широкого спектру освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
2. Градецький А.В. Освіта як засіб виправлення засуджених. Серія «Право». 2015. № 1 (47). 276 с.
3. Лук'яненко Н.Ю. Ресоціалізація засуджених як напрям державної пенітенціарної політики. Перспективи реформування кримінально-виконавчої системи України: матеріали круглого столу студентів, аспірантів, молодих вчених (4 квіт. 2017 р., м. Харків): у 2 т. Харків, 2017. Т. 2. 320 с.
4. Максимовська М. Ресоціалізація осіб, котрі відбувають покарання, засобами анімаційної діяльності. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. 178 с.
5. Матвеева Ю.О., Конопацька О.М. Роль освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених. *Legal Psychology*. 2016. № 1 (18). 288 с.
6. Сюр С.В. Зарубіжний досвід отримання освіти засудженими: порівняльний аналіз / Кафедра кримінально-правових дисциплін Поліцейської фінансово-правової академії. Київ, 2010. 150 с.
7. Царькова О.В. Ресоціалізація засуджених як один із важливих напрямків профілактики рецидивної злочинності / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 128 с.